

Analyzing The Approach And Role Of The Gendarmerie Force Towards The Two Events Of The First World War And The Third Coup Of March 1299/1920*

Hashem Aghajari¹ | Saeed Aghsrezaee² |

Abstract

The establishment of a national military force was one of the first plans of the nation's representatives in the first constitutional parliament. The short life of the parliament and Mohammad Ali Shah's coup became one of the main obstacles in realizing this goal. With the efforts of representatives and libertarians in the second parliament, the governmental gendarmerie force was established. A force that played a dynamic and active role in the country's developments from the time of its formation until its integration into the unified army. This essay tries to research the influence of the gendarmerie forces in the two events of the First World War and the coup on third of Esfsnd 1299 (february 22nd 1920) by analyzing the bases. The essay examines the issue through a historical method with a descriptive-analytical approach and the findings of the research show that the connection of

*** Article history:**

Received 9 June 2022

Received in revised form 11 March 2023

Journal of Iranian Studies, 22(43), 2023

Accepted 6 May 2023

Published online: 23 August 2023

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. Associate Professor, Department of History, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. Email: aghajari@modares.ac.ir
2. PhD student of Islamic Iran, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. Email: agharezaee1991@gmail.com

a group of gendarmerie officers with the democrats and the independence of Iranian officers led to the union of the gendarmerie with the nationalists in opposition to the forces of Tsarist Russia and England; But the damage of the war and the deep financial and political crises that had led the country to the abyss of disintegration and subjugation, took the ideals and goals of the gendarmerie officers and the gendarmerie force reacted to this situation with passivity and the cooperation of a part of this force with the coup on third of Esfand 1299 (february 22nd 1920)accompanied.

1. Introduction

The motivation and idea of modernization of army in the Qajar era started from the wars between Russia and Iran. The process of military reforms started with the arrival of various delegations from European countries from the era of Abbas Mirza and continued until the end of the Qajar rule. However, until the end of the century, all efforts failed. The modernization of the military forces in the era of Naser al-Din Shah was still at the top of the reforms of the Qajar rule. A new era in the history of Iran's military modernization began with the establishment of the Cossack Brigade at this time in imitation of the Russian Cossack force to establish internal security and protect the throne. In June 1908/Tir 1287, Liakhov, the commander of the Kazakh forces, by the order of Mohammad Ali Shah, bombarded the nascent constitutional assembly and dismantled the freedom movement. With the attack of the Cossacks on the first parliament and the establishment of the tyranny of Mohammad Ali Shahi, the inability of the constitutionalists to create a national army and its influence on the country's developments became more apparent. The defeat and exile of Mohammad Ali Shah paved the way for the establishment of a national military force. The establishment of a powerful central government required the existence of an efficient

military force that would expand the scope of the government's influence and authority throughout the country and establish security as a preliminary and necessary start for reforms. At the same time, among the constitutionalists, the prospect of creating a new and modern military force also raises concerns. This military force could make the shah's power in Iran's politics heavier and become a tool to suppress the liberals. The representatives wanted a powerful military force, but under the supervision of the government and parliament.

2.Methodology

War and coup are phenomena in which the military forces are the main actors. However, war is as long as human life, but coup is a new phenomenon whose history goes back to the Napoleonic era. A military coup is an illegal act that takes place by setting the wheel of regular military forces in motion and sometimes with violence or threats, and its purpose is to overthrow the current government and establish a new government. Since the military forces are the main and important actors in the two phenomena of war and coup, regardless of individual and personal positions among the officers and staff of the gendarmerie force, this paper tries to analyze the main bases and fields affecting the approach and collective action of a part of the gendarmerie forces. This article tries to answer the question that what the influential fields in the approach and agency of the gendarmerie in relation to the two mentioned events are? The hypothesis of the article is that the connection of a group of gendarmes with the democrats and the independence of the gendarmerie officers caused the gendarmerie to side with the nationalists in the First World War. But the damage of the war and the deep political and financial crises in the country caused the disillusionment of the gendarmerie force and accompanied the coup. This issue has been investigated by relying on primary

sources and some studies. The research method in this article is historical with a descriptive-analytical approach.

3. Discussion

The constitutionalists sought to create a force that could defend Iran's independence and borders, establish internal security to expand trade and collect taxes, and maintain the constitutional system. The establishment of the state gendarmerie by the second parliament (1290-1288) was an indication of the efforts made to achieve these goals. In July 1290 / July 1911, the parliament approved the plan to form a state gendarmerie force whose main task was to maintain the security of the country's roads, composed of Swedish officers headed by Colonel Yalmarsen (Blue Book, 1369: 5/1094; Qaim-maqami, 1355: 124). During the first years of its formation, the state gendarmerie had the financial and political support of England. The adoption of such a policy by the British was to create security and develop trade in the south of the country, they even threatened that if the Iranian government did not take necessary action, Britain would prepare a force for this purpose. On the other hand, they tried to use the gendarmerie force as a counterweight against the Kazakh brigade, which was under the influence of the Russians (ibid: 129).

The establishment of the gendarmerie force and the development of its activities had opponents. State leaders and local influentials, especially in the southern regions of the country, where the gendarmerie was the main area of activity, did not support this new force. The presence of gendarmes meant reducing their influence and power. Providing security by gendarmerie posts led to cut off revenues such as road tolls or extortion and looting of commercial convoys. These were part of the reasons that caused the gendarmerie to clash with Khamsa, Qashqai and Bakhtiari. Some of the local officials appointed by the central government, including Qawam al-

Mulk, the head of the Khamsa tribe and the governor of Fars, also objected to the independence of the gendarmerie in their mission area (Sinai, 2014: 221). The Russians did not oppose the Gendarmerie in the beginning. Tanley - British minister plenipotentiary - believes that if the Russians thought that the Swedish officers would be successful in their work, they would have opposed their appointment in the first place (Divanbeigi, 1351: 13). However, in February 1914, Korostovets, the Russian minister of power, announced that the Swedish officers were not trusted by the Russians and that the Russian government did not want to expand the scope of the gendarmerie's duties in northern Iran. Only in Qazvin, which was in the sphere of influence of the Russians, was the gendarmerie active, because of the support provided by England. Their support was not implemented in other areas under Russian influence, such as Tabriz, Rasht and Mashhad, where the Russians had the upper hand politically and commercially, and it was only after the October Revolution of 1917, that the Gendarmerie was opened to the mentioned areas (Ibid; Deputy, 1355: 129 and 171).

With the existence of the Kazakh brigade, the question arises, what was the purpose of forming the gendarmerie force? In response to this question, it should be pointed out the lack of efficiency and history of Kazakhane. The constitutionalists had not yet forgotten the role of the Cossack brigade in shutting down the parliament. People also hated the Kazakh Khanate, which was the executor of Tsarist Russia's orders in Iran. A country that separated large parts of Iran and its shadow still weighed heavily on the northern regions of the country and the Qajar court. Some representatives of the first parliament raised the issue of the formation of the national army, but the problems of the first parliament and the fight with the autocrats over the life of the new system did not give them the opportunity to discuss the national

army (Blue Book, 1369: 4/899-900; Orange Book , 1366: 3/686-687). The constitutionalists knew very well that there was no significant change in the structure of the Kazakh Khanate and it was the support of the Russian and British states that protected the Kazakh Khanate from fundamental changes after the conquest of Tehran (Zinoviev, 1362: 155; Orange book, 1366: 2/221). Therefore, according to the political events, the representatives considered the existence of a new military force under the supervision of advisors from a neutral country to be necessary and necessary to realize the goals of the constitution.

4. Conclusion

The role and agency of the Gendarmerie force in the two events of the World War and the third coup of March 1299, was actually a feedback of the political and social atmosphere of the country in that period of time. The gendarmes, who were part of the community and affected by the country's developments, showed different roles and actions in these two events. The Gendarmerie had a strong bond with the democrats in the second and third parliaments since its establishment. The Gendarmerie's relations with the democrats and representatives of the nation, the use of educated young people in the officer cadre of this force, and the presence of Swedish officers who had no colonial interests in Iran, caused a part of the Gendarmerie to move in line with Millions in the world war in the direction of the country's independence, and despite the restrictions The financial resources, equipment and bodies of the national forces, enter the fight with the two colonial powers of Russia and England in the north and south of the country. But the war caused the Gendarmerie to lose a group of its nationalist officers. The procrastination of the parliament, the constant collapse of the cabinets and the inability of the statesmen to solve the country's crises, as well as the influence of the British through the Iron Committee in the Gendarmerie and the recruitment of some officers of this force, caused the Gendarmerie force to remain

passive in the overthrow of the government and the coup, and with its lack of reaction, it was with the coup plotters.

Keywords: Gendarmerie, World War I, March 3 coup, democrats.

How to cite: Aghajari, Hashem., Agharezaee, Said. (2023). Analyzing The Approach And Role Of The Gendarmerie Force Towards The Two Events Of The First World War And The Third Coup Of March 1299, 22(43), 3-33. <http://doi.org/10.22103/JIS.2023.19633.2348>

واکاوی رویکرد و نقش نیروی ژاندارمری در قبال دو رویداد جنگ جهانی اول و کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹*

(علمی-پژوهشی)

سید هاشم آقاجری^۱
سعید آقارضایی (نویسنده مسئول)^۲

چکیده

تأسیس یک نیروی نظامی ملی از اولین برنامه‌های نمایندگان ملت در مجلس اول مشروطیت بود. عمر کوتاه مجلس و کودتای محمدعلی شاه، از موانع اصلی در تحقق این آرمان گشت. با تلاش‌های نمایندگان و آزادی‌خواهان در مجلس دوم، نیروی ژاندارمری دولتی تأسیس شد. نیرویی که از زمان شکل‌گیری تا ادغام در ارتش متحدالشکل، نقشی پویا و فعال در تحولات کشور ایفا نمود. این جستار می‌کوشد با واکاوی بسترها، تأثیرگذاری آن‌ها را در رویکرد و نقش نیروی ژاندارمری در دو رویداد جنگ جهانی اول و کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ را مورد پژوهش قرار دهد. نوشتار با روش تاریخی و رویکرد توصیفی-تحلیلی به واکاوی موضوع پرداخته و یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد، پیوند گروهی از افسران ژاندارمری با دموکرات‌ها و استقلال‌عمل افسران ایرانی موجب اتحاد ژاندارمری با ملیون در تقابل با قوای روسیه تزاری و انگلستان گشت؛ اما آسیب‌های جنگ و بحران‌های عمیق مالی و سیاسی که کشور را به ورطه تجزیه و تحت‌الحمایگی کشانده بود، آرمان‌ها و اهداف افسران ژاندارمری را به محاق برد و نیروی ژاندارمری

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۳/۱۹ تاریخ ویرایش نهایی مقاله: ۱۴۰۱/۱۲/۲۰ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۲/۰۲/۱۶
DOI: 10.22103/JIS.2023.19633.2348

مجله مطالعات ایرانی، سال ۲۲، شماره ۴۳، شهریور ۱۴۰۲، صص ۳-۳۳
ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی

حق مؤلف © نویسندگان

۱. دانشیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. رایانامه: aghajari@modares.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. رایانامه: agharezaee1991@gmail.com

در واکنش به این وضعیت با انفعال و همکاری بخشی از بدنه این نیرو با کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ همراه گشت.

واژه‌های کلیدی: ژاندارمری، جنگ جهانی اول، کودتای سوم اسفند، دموکرات‌ها.

۱. مقدمه

انگیزه و اندیشه نوسازی قشون در عصر قاجار، از جنگ‌های روسیه با ایران آغاز گشت. روند اصلاحات نظامی با ورود هیئت‌های مختلف از کشورهای اروپایی از عصر عباس میرزا آغاز و تا پایان حکومت قاجاریه تداوم داشت. با این حال، تا پایان سده، همه کوشش‌ها به شکست انجامید. نوسازی قوای نظامی در عصر ناصرالدین شاه هم چنان در راس اصلاحات حکومت قاجار قرار داشت. با تأسیس بریگاد قزاق در این برهه به تقلید از نیروی قزاق روسیه برای برقراری امنیت داخلی و حفاظت از تخت سلطنت، عصر جدیدی در تاریخ نوسازی نظامی ایران آغاز گشت. در ژوئن ۱۹۰۸ / تیر ۱۲۸۷، لیاخف، فرمانده قوای قزاق، به دستور محمدعلی شاه، مجلس نوپای مشروطه را به توپ بست و بساط آزادی خواهی را برچید. با حمله قزاق‌ها به مجلس اول و برقراری استبداد محمدعلی شاهی، ناتوانی مشروطه‌خواهان از ایجاد ارتش ملی و تأثیر آن در تحولات کشور بیش از پیش آشکار گشت. شکست و تبعید محمدعلی شاه، بستر را برای تأسیس یک نیروی نظامی ملی هموار ساخت. استقرار یک دولت مرکزی مقتدر مستلزم وجود نیروی نظامی کارآمدی بود که دامنه نفوذ و اقتدار دولت را در سراسر کشور بگستراند و امنیت را به عنوان شروع مقدماتی و لازم برای اصلاحات برقرار نماید. در عین حال، نزد مشروطه‌خواهان چشم‌انداز ایجاد یک نیروی نظامی جدید و مدرن، نگرانی‌هایی نیز برمی‌انگیخت. این نیروی نظامی می‌توانست کفه قدرت شاه را در سیاست ایران سنگین‌تر کند و به ابزاری برای سرکوب آزادی‌خواهان بدل گردد. نمایندگان خواستار یک نیروی نظامی قدرتمند اما تحت نظارت دولت و مجلس بودند.

جنگ و کودتا از پدیده‌هایی هستند که قوای نظامی از کنشگران اصلی آن‌ها به شمار می‌روند. هرچند جنگ، عمری به درازای زندگی بشر دارد. اما کودتا، پدیده‌ای جدید

است که سابقه آن به عصر ناپلئون باز می‌گردد. کودتای نظامی، عملی غیر قانونی است که با به حرکت درآمدن چرخ نیروی نظامی منظم و گاهی اوقات، با خشونت یا تهدید به آن صورت می‌گیرد و هدف آن ساقط کردن دولت حاضر و استقرار دولتی جدید است. از آنجایی که نیروهای نظامی در دو پدیده جنگ و کودتا از کنشگران اصلی و مهم هستند. فارغ از موضع‌گیری‌های فردی و شخصی در بین افسران و کادر نیروی ژاندارمری، کوشش ما در این پژوهش این است که بسترها و زمینه‌های اصلی تأثیرگذار بر رویکرد و کنش جمعی بخشی از نیروهای ژاندارمری را مورد واکاوی قرار دهیم. این مقاله می‌کوشد به این پرسش پاسخ دهد که زمینه‌های تأثیرگذار در رویکرد و عاملیت ژاندارمری در قبال دو رویداد مذکور کدامند؟ فرضیه مقاله این است که پیوند گروهی از ژاندارم‌ها با دموکرات‌ها و استقلال عمل افسران ژاندارمری سبب گشت تا در جنگ بین‌الملل اول، ژاندارمری در کنار ملیون قرار گیرد. اما لطمات جنگ و بحران‌های عمیق سیاسی و مالی در کشور موجب سرخوردگی نیروی ژاندارمری و همراهی با جریان کودتا گشت. این موضوع با تکیه بر منابع دست اول و پاره‌ای از مطالعات مورد بررسی قرار گرفته است. روش پژوهش در این نوشتار، تاریخی و با رویکرد توصیفی-تحلیلی است.

۱-۱. پیشینه تحقیق

در خصوص پیشینه پژوهش، باید متذکر شد که نوشتاری تحت عنوان مقاله حاضر به موضوع بررسی نقش و رویکرد نیروی ژاندارمری در دو رویداد جنگ جهانی و کودتای سوم اسفند متمرکز نشده است. هرچند نقش و عملکرد ژاندارمری در دو رویداد اخیر، توجه برخی از محققان را جلب کرده است. از پژوهش‌های جدید می‌توان به کودتاهای ایران اثر سهراب یزدانی مقدم اشاره کرد که اطلاعات ارزشمندی با تکیه بر منابع مستند و دست اول در خصوص کودتای سوم اسفند و نقش ژاندارمری در آن ارائه می‌دهد. در اثر کودتاهای ایران، به نقش ژاندارمری در کودتای سوم اسفند ۱۲۲۹ پرداخته شده است، اما در خصوص رویکرد و نقش نیروی ژاندارمری در جنگ جهانی از آنجا که موضوع کتاب، کودتاهای تاریخ ایران بوده است، اشاره‌ای نشده است. کتاب ارتش و تشکیل حکومت

پهلوی اثر استفانی کرونین نیز اطلاعات مفیدی در خصوص، کنش و نقش نیروی ژاندارمری در جنگ جهانی و کودتای سوم اسفند ۱۲۲۹ ارائه می‌دهد. هرچند کرونین دربارهٔ زمینه‌های رویکرد و موضع‌گیری افسران ژاندارمری در جنگ جهانی اول مباحثی را ارائه می‌دهد، لیکن بسترها و زمینه‌های کنش و نقش ژاندارمری در کودتای سوم اسفند مورد توجه ایشان قرار نمی‌گیرد. پژوهش علیرضا ملایی توانی نیز به نام ایران و دولت ملی در جنگ جهانی اول، به تشکیل دولت ملی و نقش ژاندارمری در دولت ملی و جنگ پرداخته و اطلاعات مفیدی را به دست می‌دهد.

۲. بحث و بررسی

مشروطه‌خواهان به دنبال ایجاد نیرویی بودند که بتواند از استقلال و مرزهای ایران دفاع کند، امنیت داخلی را برای گسترش تجارت و وصول مالیات برقرار و حافظ نظام مشروطه باشد. تأسیس ژاندارمری دولتی توسط مجلس دوم (۱۲۸۸-۱۲۹۰ ش) نشانگر کوششی بود که برای نیل به این اهداف صورت گرفت. مجلس در تیرماه ۱۲۹۰ ش / ژوئیه ۱۹۱۱ م، طرح تشکیل نیروی ژاندارمری دولتی که وظیفهٔ اصلی آن حفظ امنیت راه‌های کشور بود، مرکب از افسران سوئدی به ریاست سرهنگ یالمارسن را مورد تصویب قرار داد (کتاب آبی، ۱۳۶۹: ۵/۱۰۹۴؛ قائم‌مقامی، ۱۳۵۵: ۱۲۴). ژاندارمری دولتی، در طول سال‌های اولیهٔ شکل‌گیری‌اش از حمایت مالی و سیاسی کشور انگلستان برخوردار بود. اتخاذ چنین سیاستی از سوی انگلیسی‌ها برای ایجاد امنیت و توسعهٔ تجارت در جنوب کشور بود، حتی تهدید می‌کردند در صورت عدم اقدام لازم از سوی دولت ایران، بریتانیا خود نیرویی برای این منظور تدارک می‌بیند. از طرفی، آنان می‌کوشیدند تا از نیروی ژاندارمری به عنوان وزنهٔ تعادلی در برابر بریگاد قزاق که تحت نفوذ روس‌ها بود، بهره ببرند (همان: ۱۲۹).

تأسیس نیروی ژاندارمری و توسعهٔ فعالیتش، مخالفانی هم داشت. رهبران ایالات و منتقدان محلی به ویژه در مناطق جنوبی کشور که حوزهٔ اصلی فعالیت ژاندارمری بود، با این نیروی جدید همراهی نشان ندادند. حضور ژاندارم‌ها به معنای کاهش نفوذ و قدرتشان بود. تأمین امنیت توسط پست‌های ژاندارمری به قطع درآمدهایی مانند عوارض راهداری یا

باج‌خواهی و غارت کاروان‌های تجاری منجر می‌شد. این‌ها بخشی از دلایلی بود که موجب درگیری شدید ژاندارمری با ایلات خمسه، قشقایی و بختیاری می‌شد. برخی از مقامات محلی منصوب دولت مرکزی از جمله قوام الملک، رئیس ایل خمسه و نایب ایالت کل فارس نیز به استقلال عمل ژاندارمری در حوزه ماموریت خویش معترض بودند (سینایی، ۱۳۸۴: ۲۲۱). روس‌ها نیز در ابتدای امر، مخالفتی با ژاندارمری صورت ندادند. تانلی - وزیر مختار انگلستان - معتقد است که اگر روس‌ها فکر می‌کردند که افسران سوئدی در کار خویش موفق خواهند شد، در همان وهله اول با انتصاب آنان مخالفت می‌کردند (دیوان‌بیگی، ۱۳۵۱: ۱۳). هرچند در بهمن ۱۲۹۲ ش / فوریه ۱۹۱۴، کوروستوتز وزیر مختار روس اعلام کرد که افسران سوئدی مورد اعتماد روس‌ها نیستند و دولت روسیه تمایلی به گسترش دایره وظایف ژاندارمری در شمال ایران ندارد. تنها در قزوین که در حوزه نفوذ روس‌ها قرار داشت، ژاندارمری فعال بود، آن هم به دلیل پشتیبانی‌ای که انگلستان صورت داد. حمایت آنان در سایر مناطق تحت نفوذ روسیه نظیر تبریز، رشت و مشهد که روس‌ها از لحاظ سیاسی و تجاری دست بالا را داشتند، عملی نشد و تنها بعد از انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ م، روسیه بود که پای ژاندارمری به مناطق مذکور باز شد (همانجا؛ قائم‌مقامی، ۱۳۵۵: ۱۲۹ و ۱۷۱).

با وجود بریگاد قزاق این پرسش مطرح می‌شود، که هدف از تشکیل نیروی ژاندارمری چه بود؟ در پاسخ به این سوال باید به عدم کارآمدی و سابقه قزاقخانه اشاره کرد. مشروطه‌خواهان هنوز نقش بریگاد قزاق در به توپ بستن مجلس را از یاد نبرده بودند. مردم نیز از قزاقخانه که مجری اوامر روسیه تزاری در ایران بود، نفرت داشتند. کشوری که بخش‌های وسیعی از ایران را جدا کرده و سایه آن هم‌چنان بر مناطق شمالی کشور و دربار قاجار سنگینی می‌کرد. برخی از نمایندگان مجلس اول، موضوع تشکیل ارتش ملی را مطرح کردند، اما گرفتاری‌های مجلس اول و جدال با مستبدین بر سر حیات نظام جدید، فرصت پرداختن به بحث قشون ملی را نداد (کتاب آبی، ۱۳۶۹: ۴ / ۸۹۹ - ۹۰۰؛ کتاب نارنجی، ۱۳۶۶: ۳ / ۶۸۶ - ۶۸۷). مشروطه‌خواهان به خوبی می‌دانستند که دگرگونی خاصی

در ساختار قزاقخانه صورت نگرفته و این حمایت‌های دول روس و انگلیس بود که قزاقخانه را بعد از فتح تهران از تغییرات اساسی مصون داشت (زینویف، ۱۳۶۲: ۱۵۵؛ کتاب نارنجی، ۱۳۶۶: ۲/ ۲۲۱). لذا با توجه به رویدادهای سیاسی، نمایندگان وجود یک نیروی نظامی جدید را که تحت نظارت مستشاران از کشوری بی طرف باشد، برای تحقق اهداف مشروطیت لازم و ضروری می‌دانستند.

۲-۱. زمینه‌های تأثیرگذار بر رویکرد و نقش ژاندارمری در جنگ جهانی اول

احمدشاه در سال نخست جنگ جهانی، تاج‌گذاری و دوره نیابت ناصرالملک قره‌گوزلو پایان یافت. شاه جوان و دولت ایران، توان و قدرت لازم را برای حفظ استقلال کشور در اختیار نداشتند (کاتوزیان، ۱۳۷۲: ۱۱۱؛ مدنی، ۱۳۶۹: ۲۷۱). دولت‌های آلمان و عثمانی خواهان گسترش جنگ به خاک ایران بودند تا منافع استراتژیک روسیه و انگلستان را مورد تهدید قرار دهند. روسیه و انگلستان نیز که منافع انحصاری در ایران داشتند و در قرارداد ۱۹۰۷ به تقسیم منافع در ایران پرداختند، از نزدیکی ملیون به دول متحد بیمناک بودند. در پاییز ۱۲۹۴ش، نگرانی روس‌ها از بسط و توسعه نفوذ آلمانی‌ها در پایتخت و ترس از وقوع کودتا به طرفداری از آلمان، سبب شد که قوای خود را از قزوین به تهران گسیل کنند (دولت‌آبادی، ۱۳۷۱: ۳/ ۲۹۴). این اقدام موجب اضطراب و تشویش خاطر نمایندگان مجلس و ملیون شد. مجلس سوم نیز که پس از سه سال فترت گشوده شد، همانند دو مجلس قبل عقیم ماند. با لشکرکشی روس‌ها به سمت پایتخت، مجلس سوم نیز عملاً به تعطیلی کشانده شد (سپهر، ۱۳۶۲: ۳۳۷). عمر مجلس سوم به یازده ماه نیز نکشید و در سراسر سال‌های ۱۲۹۴ - ۱۳۰۰، قوه مقننه در فترت ماند.

۲-۱. دموکرات‌ها و ژاندارم‌ها

سازمان ژاندارمری در پی جلب آن دسته از جوانان ایرانی بود که نسبت به جنبش مشروطیت دیدگاهی مثبت داشته و آرزوی انجام اصلاحات و پیشرفت در کشور را خواستار بودند. همین امر محیط مناسبی را برای گسترش نوعی آگاهی سیاسی ریشه‌ای ایجاد کرد که پیروی افسران این نیرو از حزب دموکرات مظهر واقعی آن بود. کادر افسری

و نیروهای ژاندارمری دولتی را در ابتدا افسران و سربازانی تشکیل می‌دادند که از ژاندارمری خزانه شوستر بدان منتقل گشتند (افسر، ۱۳۳۲: ۳۱). در سال ۱۲۹۰ش / ۱۹۱۱م، اعضای برجسته حزب دموکرات، کارهای شوستر را در خصوص ایجاد ژاندارمری خزانه از نزدیک دنبال می‌کردند. رهبران دموکرات از جمله سلیمان میرزا اسکندری و رضا مساوات، افرادی با پیشینه سیاسی و تفکرات ملی‌گرایی را به مورگان شوستر برای ژاندارمری خزانه پیشنهاد می‌دادند، افسرانی همچون فضل‌الله و فرج‌الله آق‌اولی، علی‌قلی و حیدرقلی پسیان، احمدخان اخگر، مسعودخان پولادین فتحعلی‌خان ثقفی توپچی و حسن خان ملک‌زاده از جمله این افسران ملی‌گرا بودند. این افسران پس از برچیده شدن ژاندارمری خزانه و اخراج مورگان شوستر به ژاندارمری دولتی منتقل شدند و سنگ بنای استواری برای این نیرو فراهم آوردند (اتابکی، ۱۳۹۷: ۶۰-۶۱). شوستر در ارتباط با اولتیماتوم روس‌ها در نوامبر سال ۱۲۹۰ش / ۱۹۱۱م، می‌نویسد: «این ژاندارم‌ها زبده‌ترین جوانان میهن‌پرست ایرانی بودند که سودایی جز خدمت به وطن در سر نداشتند و من خواسته بودم که از آموزش و اسلحه و تجهیزات خوب برخوردار شوند. اندکی بعد که ۳۵ افسر ایرانی فرمانده آن‌ها خبر انحلال مجلس را شنیدند، پیش من آمدند و خواهش کردند که اجازه دهم برای کشورشان بجنگند و معلوم بود که اشتیاق زیادی به گوشمالی دادن روس‌ها داشتند» (شوستر، ۱۳۸۵: ۱۵۶).

از سویی مدارس نظام ژاندارمری زمینه مناسبی برای اهداف تبلیغاتی حزب دموکرات بودند. دموکرات‌ها با جای دادن معلمان در این مدارس، امیدوار بودند که بتوانند افکار خویش را بسط داده و از حمایت بیشتری برخوردار شوند (کرونین، ۱۳۷۷: ۴۲). گروه زیادی از افسران ژاندارمری تحصیل کرده و از طبقات بالای جامعه بودند. از این گروه می‌توان به حسن ارفع پسر ارفع‌الدوله از رجال حکومت قاجاریه، عبدالرضا افخمی پسر سروان علی‌خان وزیر افخم (فراش باشی مظفرالدین شاه)، شاهزاده محمد حسین جهانبانی از خاندان قاجار اشاره کرد (اتابکی، ۱۳۹۷: ۶۴). آنان از روحیه‌ای بالا بهره‌مند بودند و حس وفاداریشان در خور توجه بود. دستورهای انضباطی به شدت در میان آنان اجرا می‌شد

و آن طور که سرلشکر حسن ارفع بعدها نقل کرد، «افسران جوانی که بعد از طی دوره آموزشی به درجه افسری نایل می شدند، افراد تیزهوشی بودند و از موقعیت اعتبار خود به عنوان یک افسر، آگاه بودند» (کرونین، ۱۳۷۷: ۵۵-۵۶). جذب جوانان آزادی خواه و بهره گیری از افسران تحصیل کرده در آکادمی های نظامی سبب شد تا پیوند عمیقی میان ژاندارمری و دموکرات ها از زمان شوستر و مجلس دوم برقرار شود.

موضوعی که نباید از آن غفلت شود، این است که نیروی ژاندارمری برخلاف بریگاد قزاق، مولود نظام مشروطه بود و در فضایی تأسیس شد که مشروطیت، زیست اجتماعی و سیاسی ایرانیان را دگرگون ساخته بود و تفکرات و آرمان های مشروطه خواهی و ملی گرایی در بین جوانان تحصیل کرده ریشه دوانده بود. افسران ژاندارمری که تحت تاثیر اندیشه ها و برنامه های اصلاحی حزب دموکرات قرار داشتند، زمانی که حزب دموکرات برای موازنه قدرت در برابر روسیه و انگلستان به سوی آلمان نزدیک گشت، افسران مزبور نیز به تبع آنان به سوی آلمانی ها جذب شدند. افسران ژاندارمری با تکیه بر بینش سیاسی خویش که در رویدادهای سیاسی داخلی و خارجی کسب کرده بودند، دریافتند که منافع دو کشور روسیه و بریتانیا مانع از تحقق آرمان های نظام مشروطیت خواهد شد. آنان برای رویارویی با دو خصم خارجی در شمال و جنوب کشور، به کشور ثالث یعنی آلمان نزدیک شدند (ملایی توانی، ۱۳۷۸: ۸۴). در واقع، یکی از اهداف اصیل جنبش مشروطیت، استقلال کشور بود، اما در آستانه جنگ جهانی، ارتش روسیه تزاری در بخش هایی از کشور مستقر بود و انگلستان نیز عملاً جنوب کشور را در اختیار داشت. افسران ژاندارمری، از نقش آشکار دو دولت خارجی در حوادث سیاسی کشور آگاه بودند، حوادثی از قبیل به توپ بستن مجلس، تقسیم کشور در قرارداد ۱۹۰۷، اولتیماتوم روس ها و به تعطیلی کشاندن مجلس دوم (کاتوزیان، ۱۳۷۲: ۱۱۱).

۲-۱-۲. نقش افسران سوئدی و استقلال عمل افسران ایرانی

همکاری با دموکرات ها و نیز اتحاد تاکتیکی با آلمان، نشان دهنده جهت گیری سیاسی ژاندارم های ایرانی بود (قائم مقامی، ۱۳۵۵: ۱۹۶). بنا به گفته اوکانر، کنسول انگلیس در

شیراز که بعداً به اسارت ژاندارم‌ها درآمد، کلیه افسران سوئدی، تقریباً بلااستثناء طرفدار آلمان و مخالف روسیه بودند. وی در وهله نخست، این احساس را ناشی از ترس سنتی و نفرت سوئد از روسیه می‌دانست که ملاحظات تاریخی و جغرافیایی از عوامل آن به شمار می‌رفتند. در وهله دوم، سوئدی‌ها، بخصوص آنانی که دوره‌های نظامی را در آلمان گذرانده بودند و یا در مانورهای آنجا شرکت داشتند، به شدت ارتش و سیستم نظامی آلمان را تحسین کرده و فوق العاده تحت تأثیر آن قرار داشتند (اوکانر، ۱۳۷۶: ۹۴؛ ملایی توانی، ۱۳۷۸: ۹۵-۹۶).

از سویی، افسران ایرانی ژاندارمری برخلاف هم‌تایان خود در نیروی قزاق، از استقلال عمل و رأی بیشتری برخوردار بودند. افسران قزاق ایرانی، بیشتر به کارهای حاشیه‌ای گماشته می‌شدند و ابتکار عملی در مناصب خود نداشتند (طوسی، ۱۳۶۹: ۱۱۱) و افسران روسی بریگاد، قزاقخانه را از افسران ملی‌گرا و آزادی‌خواه پاک‌سازی می‌کردند (میرزایی، ۱۳۸۳: ۸۸-۸۹). با شروع جنگ جهانی و با فشار روسیه و انگلستان، دولت سوئد از همه افسران در نیروی ژاندارمری خواست که به کشورشان بازگردند (قائم‌مقامی، ۱۳۵۵: ۱۸۵-۱۸۶؛ هوشنگ‌مهدوی، ۱۳۶۱: ۳۴۸). این اقدام هرچند به ساختار فرماندهی ژاندارمری آسیب زد اما نکته‌ای که حایز اهمیت بود، این است که افسران ایرانی ژاندارمری اختیارات بیشتری کسب کردند و در ساختار فرماندهی ژاندارمری جای گرفتند (اتابکی، ۱۳۹۷: ۶۴). افسران ایرانی از چنان جایگاه و قدرتی برخوردار شدند که انگلیسی‌ها بر این باور بودند که این افسران، سوئدی‌ها را فریب داده‌اند. در شیراز، ماژور علیقلی خان پسیان، علناً مغز متفکر ژاندارمری بود و نشانی از افسران سوئدی در فرماندهی فوج ژاندارمری در آنجا به چشم نمی‌خورد. به دستور وی، سلطان مسعودخان پولادین کنسولگری انگلیس، بانک و تلگراف‌خانه شیراز را به تصرف درآورد و انگلیسی‌های مقیم شیراز را دستگیر کرد (سپهر، ۱۳۶۲: ۲۳۳). طراح عملیات ژاندارمری در همدان ماژور دوماره بود، ولی محمدتقی خان پسیان آن را به اجرا درآورد. ماژور پسیان پس از خلع سلاح قزاق‌ها، کنترل شهر را به دست گرفت و طی سخنانی قزاق‌ها را ترغیب کرد تا در

نبرد برای دفاع از استقلال ایران به ژاندارم‌ها ملحق شوند. برخی از قزاق‌ها به ملیون پیوستند و بقیه نیز آزاد شدند (همان: ۲۴۵؛ قائم‌مقامی، ۱۳۳۳: ۶۵). کنسول انگلیس که در برابر اقدامات مزبور ناگزیر به ترک همدان شد، در خصوص ماژور محمدتقی‌خان ذکر می‌کند: «تشخیص واقعی شخصیت او، از وی یک مرد بسیار خطرناک می‌سازد، زیرا دارای توانایی برای ایجاد اعتماد در دیگران است، از شجاعت شخصی زیاد، قدرت فکری و تدبیر بی‌چون و چرا بهره‌مند است که همراه با مقام رفیع او، این امکان را به او می‌دهد که به صورت یک قهرمان ملی درآید... بنابراین، هر اقدامی که در غرب ایران برای سرکوب جنبش طرفداری از آلمان صورت می‌گیرد، بایستی مستقیماً متوجه شخص او باشد» (کرونین، ۱۳۷۷: ۶۳-۶۴).

۲-۲. نقش ژاندارمری در جنگ جهانی

با تهدید روس‌ها مبنی بر تصرف پایتخت، ملیون و گروهی از ژاندارم‌ها به قم مهاجرت کردند. از شش فوج ژاندارمری، حداکثر دو فوج و از پانزده افسر سوئدی تنها سه تن در خدمت دولت مرکزی باقی ماند (قائم‌مقامی، ۱۳۵۵: ۲۱۵). عزیمت ژاندارم‌ها به قم علی‌رغم دستور دولت، بیانگر این موضوع است که افسران ژاندارمری برای مقابله با توسعه‌طلبی روس‌ها و انگلیسی‌ها ابتکار عمل را خود به دست گرفته و از فرمان دولت سرپیچی کردند، زیرا دریافته بودند که دولت در تهران زیر فشار و نفوذ متفقین قرار دارد (همانجا؛ کسروی، ۱۳۵۴: ۶۴۰). آزادی‌خواهانی که به قم مهاجرت کرده بودند، در این شهر کمیته دفاع ملی را تشکیل دادند. کمیته‌ای که متشکل از سران هر دو حزب دموکرات و اعتدالی بود، هرچند دموکرات‌ها نقش فعال‌تری داشتند و سلیمان‌میرزا اسکندری که از دموکرات‌ها بود، ریاست کمیته ملی را بر عهده داشت (سپهر، ۱۳۶۲: ۲۷۷-۲۷۸؛ دیوان‌بیگی، ۱۳۵۱: ۶۰). کمیته دفاع ملی، حرکت خود را شورش علیه شاه و دولت قلمداد نمی‌کرد، بلکه هدف خویش را آزاد ساختن کشور از سلطه روس و انگلیس اعلام داشت. ژاندارمری نیز تحت نظارت این کمیته قرار گرفت که هدف از تشکیل آن، مقاومت در مقابل روس‌ها بود (همان: ۶). در شهرهای مختلف کشور نیز افسران ژاندارمری دست به

اقدامات مشابهی زدند و کنترل شهرهای شیراز، همدان، اصفهان، یزد و کرمان را به دست گرفتند. کمیته دفاع ملی، به دنبال کودتایی در پایتخت بود، لذا دسته‌ای ژاندارم را به تهران فرستاد، اما در درگیری با روس‌ها تعدادی از ژاندارم‌ها کشته شدند و نقشه کمیته ملی برای کودتا در تهران به شکست انجامید (کسروی، ۱۳۵۴: ۶۵۲). با پیشروی روس‌ها، ملیون ناگزیر به غرب کشور رفتند و در کرمانشاه دولت ملی را سامان دادند (افسر، ۱۳۳۲: ۱۱۰؛ سپهر، ۱۳۶۲: ۲۷۵-۲۷۸).

حمایت مسلحانه کمیته دفاع ملی توسط ژاندارم‌ها و نیروهای عشایری جنبه دفاعی داشت، اما روس‌ها را درگیر نبردهای فرسایشی و چریکی کرد. هرچند عمر دولت ملی چندان به درازا نکشید. فشار قوای روس سبب شد که دولت ملی و ژاندارم‌ها به ناچار مجبور به ترک کرمانشاه و در قصر شیرین، یعنی آخرین شهر در نزدیک مرزهای عثمانی، مستقر شوند، اما فقدان فرماندهی منسجم، اختلاف میان ملیون و سران قبیله‌ای و سوء ظن متقابلی که بین عثمانی‌ها و ژاندارم‌های ایرانی وجود داشت، مانع از آن شد که دولت ملی در تحقق اهداف خود به موفقیتی نایل آید (دولت‌آبادی، ۱۳۷۱: ۳/ ۳۵۰؛ دیوان‌بیگی، ۱۳۵۱: ۲۸۸). ژاندارم‌ری ملی، با مشارکت در مهاجرت و پیشگامی در پیکار با اشغال کشور توسط نیروهای متفق، سهم بزرگی در مقاومت ملیون ایفا نمود. مهم‌ترین تاثیر جنگ در سیاسی شدن فزاینده نیروهای ژاندارم‌ری و صاحب‌منصبان ایرانی و همکاری با دموکرات‌ها و ملیون در صحنه سیاسی-اجتماعی کشور بود.

۲-۳. زمینه‌های تأثیرگذار بر رویکرد و نقش ژاندارم‌ری در کودتای سوم

اسفند ۱۲۹۹

در خلال جنگ، انقلاب روسیه در مهر ۱۲۹۶ش / اکتبر ۱۹۱۷م، به وقوع پیوست و به دنبال آن قوای روس به تدریج ایران را تخلیه کردند. اما امید ایرانیان برای احیای استقلال سیاسی سرابی بیش نبود. نیروهای انگلستان، در غیاب رقیب دیرینه خویش در بخش‌های وسیعی از کشور مستقر شدند. خروج روسیه از معادلات سیاسی ایران، عرصه را برای انگلستان فراهم کرد تا موقعیتی انحصاری در ایران به دست آورد (اسناد محرمانه وزارت خارجه بریتانیا،

۱۳۶۵: ۱ / ۴۲-۴۳). قرارداد ۱۹۱۹، بخشی از تلاش‌های انگلستان برای استیلای کامل بر ایران بود. اما قرارداد با مخالفت‌های داخلی و خارجی گسترده‌ای روبه‌رو شد که روند اجرای آن را با مشکل مواجه ساخت (شیخ‌الاسلامی، ۱۳۶۸: ۱ / ۱۱۹؛ ذوقی، ۱۳۶۸: ۳۵۰). گروهی از افسران ژاندارمری نیز با قرارداد که منافی استقلال کشور و قوای نظامی بود، مخالفت کردند (کرونین، ۱۳۷۷: ۱۴۱).

نامیدی از تصویب قرارداد ۱۹۱۹ م، افرادی همچون نورمن - وزیرمختار انگلستان - و ژنرال آبرونساید - فرماندهی نورپرفورس - را مجاب ساخت تا راه دیگری را برای پیشبرد اهداف و سیاست انگلستان در قبال ایران دنبال کنند (اسناد محرمانه وزارت خارجه بریتانیا، ۱۳۶۵: ۲ / ۳۵۶-۳۵۹). انگلستان پس از جنگ، به دلیل مشکلات عدیده توان آن را نداشت که حضور نظامی خویش در ایران را استمرار ببخشد (همان: ۲ / ۲۰۹-۲۱۰). بنابراین، باید حکومتی مقتدر از طریق کودتا روی کار می‌آمد تا بتواند منافع انگلستان را تضمین کند (آبرونساید، ۱۳۷۳: ۳۷۲).

۲-۳-۱. آسیب جنگ و نفوذ به نیروی ژاندارمری

ژاندارم‌ها در جنگ بین‌الملل اول همگام با ملیون و آزادی‌خواهان با نیروهای دول متفق و اشغال کشور مبارزه کردند. گروهی از ژاندارم‌ها در جنگ کشته شدند، گروهی ترک خدمت کردند و تعداد آن‌ها به قدری کاهش یافت که در پایان جنگ فقط سه هزار نفر بر جای مانده بود (دیوان‌بیگی، ۱۳۵۱: ۸۶؛ سپهر، ۱۳۶۲: ۲۸۸). تعدادی از ژاندارم‌ها پس از اشغال غرب کشور توسط متفقین، به عثمانی رفتند و گروهی دیگر راهی آلمان شدند، از جمله یاور حبیب‌الله شیبانی، یاور محمدتقی خان پسیان، عزیزالله ضرغامی، یاور مسعودخان کیهان که پس از مدتی به ایران بازگشتند (همان: ۲۹۵). ژاندارمری بسیاری از افسران لایق و ملی‌گرای خود را از دست داد و دیگر توان قبل از جنگ را به دست نیاورد. اکثر فوج‌های فارس و کرمان که دارای تمایلات وطن‌دوستانه بودند و از آرمان ملی‌گرایی جانب‌داری می‌نمودند، در مکان‌های اولیه خود باقی ماندند. این فوج‌ها پس از متحمل شدن شکست نظامی، در پلیس جنوب ادغام شدند. این بار در جنوب کشور بود که

ژاندارمری نتوانست فعالیت کند. انگلستان که جنوب ایران را منطقه نفوذ خود می‌دانست، برای برقراری امنیت در این ناحیه از پلیس جنوب بهره می‌برد (سایکس، ۱۳۷۰: ۶۶۳). پس از جنگ، انگلیسی‌ها کوشیدند تا در سازمان ژاندارمری نفوذ کرده و افسرانی از این سازمان را به پشتیبانی از منافع انگلستان برانگیزند. آنان به خوبی آگاه بودند که تداوم اندیشه‌های ملی‌گرایی در میان بزرگترین نیروی نظامی ایران یعنی ژاندارمری می‌تواند منافع دولت انگلستان را با خطر جدی مواجه کند. یکی از راه‌های نفوذ انگلیسی‌ها در ژاندارمری و جذب افسران این نیرو، کمیته آهن بود. کلنل هیگ، پایه‌گذار کمیته آهن در اصفهان بود (دولت‌آبادی، ۱۳۷۱: ۴ / ۱۱۴). افرادی همچون آبرونساید فرمانده نورپرفورس (Force.Norper) کلنل اسمایث افسر انگلیسی که مسئولیت اردوی قزاق‌ها در قزوین را بر عهده داشت و همچنین، والتر اسمارث (Walter Smart) مستشار سفارت انگلیس عضو آن بودند (مکی، ۱۳۵۹: ۱ / ۱۸۹). از دیگر اعضای آن، وثوق‌الدوله و سیدضیاءالدین بودند. نقش و اهمیت کمیته آهن در کودتای سوم اسفند از آنجا مشخص می‌شود که اعضای این کمیته در دولت سیدضیاء برتری چشم‌گیری داشتند. مسعودخان کیهان (وزیر جنگ)، کاظم‌خان سیاح (فرماندار نظامی تهران)، سلطان محمدخان عامری (رئیس کابینه) و کاسپار اپیکیان (رئیس دفتر رئیس‌الوزرا) همگی عضو آن کمیته بودند (همان: ۱ / ۲۶۴؛ لوسوئور، ۱۳۶۸: ۹۵).

سیدضیاءالدین از طریق کمیته آهن، برخی از افسران ژاندارمری را با خود همراه کرد، از جمله این افسران کلنل کاظم‌خان سیاح بود. وی در جنگ با انگلیسی‌ها اسیر شده بود و به میانجی‌گری سیدضیاء آزاد و به ژاندارمری پیوست. کاظم‌خان سیاح به عنوان وابسته نظامی، سیدضیاءالدین را در کابینه وثوق‌الدوله در سفر به قفقاز همراهی کرد (مهدی‌نیا، ۱۳۶۹: ۲۷۲ - ۲۷۳). کلنل کاظم‌خان بعدها به مقام آجودانی^۱ کلنل اسمایث و مترجمی ژنرال آبرونساید در قزوین رسید. سیدضیاءالدین طباطبایی، همچنین مازور مسعودخان

^۱ . افسری که نزد افسری عالی‌رتبه خدمت کند.

کیهان را که در پاریس با او آشنا شده بود، عضو کمیته آهن کرد (غنی، ۱۳۷۷: ۱۷۶). این دو نفر در کودتای سوم اسفند، زمینه تماس و همکاری بین بخشی از نیروی ژاندارمری و لشکر قزاق را فراهم ساختند.

کودتای سوم اسفند، نتیجه همکاری نیروهای داخلی و عناصر سیاسی و نظامی انگلستان بود. کرونین معتقد است آبرونساید به این دلیل قزاق‌ها را برای اجرای کودتا برگزید که آنان ماهیت ضدانقلابی داشتند و همیشه بی‌چون و چرا از فرماندهان بیگانه اطاعت کرده بودند. ژاندارمری از نظر تجهیزات و سازمان لشکری دست کمی از قزاقخانه نداشت. اما ژاندارم‌ها ملی‌گرا بودند و در خلال جنگ جهانی به نیروهای مخالف متفقین پیوسته بودند و چیرگی انگلیسی‌ها را به راحتی نمی‌پذیرفتند (یزدانی، ۱۳۹۶: ۲۲۵). با همه این تفاسیر، قوای قزاق نیز به جز رضاخان از ماهیت حرکت خود و نقشه انگلیسی‌ها علیه دولت مرکزی آگاه نبودند. قزاق‌ها می‌پنداشتند عزیمت آنان به پایتخت برای زیر فشار گذاشتن دولت و دریافت حقوق معوقه‌شان است، نه شورش و کودتا علیه دولت مرکزی و شاه (لوسوئور، ۱۳۶۸: ۱۴۳).

۲-۳-۲. کشور در بحران و دگرگونی آرمان‌ها

جنگ جهانی، پیامدهای منفی بسیاری بر تمام ارکان کشور گذاشت، در پایان جنگ ایران کشوری اشغال شده بود و لشکرکشی‌های نظامی و آشوب‌های داخلی در مناطق مختلف کشور، راه‌ها را مسدود و بازرگانی را مختل کرده بود (میلسپو، ۱۳۵۶: ۲۲۲). ناامنی و بی‌ثباتی اقتصادی، شیرازه تولیدات کشاورزی را از هم گسسته بود. جمعیت زیادی به علت جنگ یا قحطی و بیماری تلف شدند. اوج قحطی در زمستان ۱۲۹۷ ش بود که هزاران نفر را به کام مرگ کشاند. دولت از فقر منابع مالی رنج می‌برد. درآمد گمرک در پایان جنگ به نصف سال آغاز جنگ رسیده بود، ناامنی مانع از وصول مالیات‌های ایالات می‌شد. (گرکه، ۱۳۷۷: ۵۵). آشوب و هرج و مرج، مناطق مختلفی از کشور را فراگرفته بود، نایب حسن کاشی، کاشان و پیرامون آن را در اختیار داشت. در جنوب کشور، پلیس جنوب اقتدار دولت مرکزی و ژاندارمری را به چالش می‌کشید. گیلان، درگیر جنبش جنگل بود

و در تبریز، حزب دموکرات اقتدار دولت مرکزی را خدشه‌دار ساخته بود. با تمامی اقدامات آزادیخواهان، هیئت دولت همچنان در انحصار طبقه حاکم کهن بود. اعضای کابینه و حاکمان از میان اشراف و اعیان انتخاب می‌شدند. مجلس نیز در فترت بود و وزیران فقط به شاه پاسخگو بودند نه نمایندگان ملت (یزدانی، ۱۳۹۶: ۱۸۹؛ آوری، ۱۳۶۹: ۴۰۸). پس از پایان جنگ کشور همچنان در اشغال نیروهای انگلستان بود، آنان در غیبت قوای روس، نواحی شمال ایران را تحت پوشش خود در آورده بودند. انگلستان با ابزار پرداخت کمک هزینه، دولت ایران را برای اجابت درخواست‌های خود زیر فشار می‌گذاشت. کابینه‌های ایران با حمایت انگلستان روی کار می‌آمدند و با قطع پشتیبانی آنان ساقط می‌شدند، به گونه‌ای که در طی چهار سال، ده دولت بر سر کار آمدند و عمر برخی از کابینه‌ها به چند ماه هم نکشید (کسروی، ۱۳۵۴: ۵۸۹).

ژاندارم‌ها، سایه سنگین سیاست انگلستان بر تحولات کشور را نظاره‌گر بودند. تقابل ژاندارم‌ها با انگلیسی‌ها در جنگ جهانی و مخالفت با قرارداد ۱۹۱۹ م، بخشی از واکنش ژاندارمری در قبال سیاست تهاجمی انگلستان بود. لیکن ژاندارم‌ها به مانند برخی از آزادی‌خواهان و ملی‌گرایان، کابینه‌ها را آلت فعل انگلیسی‌ها می‌دیدند و از دولت‌مردان قطع امید کرده بودند. فضای سیاسی کشور نیز به گونه‌ای بود که برخی از آزادی‌خواهان که نگران تمرکز قدرت و از میان رفتن آرمان‌های مشروطه بودند، از ظهور فرد قدرتمند و اصلاحگر استقبال می‌کردند که بتواند وحدت و استقلال سیاسی کشور را حفظ کند (دشتی، ۱۳۵۵: ۱۰۱؛ مکی، ۱۳۵۹: ۱/ ۱۴۳-۱۴۴). لذا از نظر فکری ژاندارم‌ها به مانند برخی ملیون این آمادگی را داشتند تا دگرگونی شگرفی در صحنه سیاست کشور شکل بگیرد.

۲-۴. نقش ژاندارمری در کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹

برای اجرای کودتا و موفقیت آن، همراهی و یا بی‌طرف ماندن ژاندارمری بسیار حایز اهمیت بود. موفقیت کودتا با مقاومت ژاندارم‌ها که در پایتخت دست بالا را داشتند، در هاله‌ای از ابهام قرار می‌گرفت. در واقع، همکاری دو نیروی قزاق و ژاندارم، نخستین گام

در اجرای موفقیت‌آمیز کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ ش بود. سلطان سیاح و ماژور کیهان، مأمور هماهنگی بین دو نیروی قزاق و ژاندارمری بودند. ماژور حبیب‌الله شیبانی نیز که از افسران ارشد فوج دوم تهران بود، با رضاخان ارتباط پیدا کرده و در شمار افسران کودتاجی ژاندارمری بود (کرونین، ۱۳۷۷: ۹۷). حسن ارفع که از افسران فوج دوم ژاندارمری بود، نقش مؤثری در عدم واکنش ژاندارمری در کودتا ایفا کرد. وی که به رغم درجه نظامی پایین خود (سلطانی) بنا به دستور شیبانی به فرماندهی موقت فوج منصوب شده بود، اطمینان داد که نیروهای تحت امرش در شب کودتا و روز بعدش در پادگان‌های خود باقی خواهند ماند (بهار، ۱۳۵۷: ۱/ ۱۷۱).

دولت سپهدار، برای مقابله با کودتاجیان دست به اقدامات متعددی زد که هر کدام به نحوی ناکام ماند. سپهدار کوشید ژاندارم‌های تهران را با فرمانده سوئدیشان کلنل گلرپ به مقابله با قزاق‌ها بفرستد، اما اسمارث، کارمند سفارت انگلستان، او را از این کار باز داشت (غنی، ۱۳۷۷: ۲۰۰). در اقدامی دیگر دولت، یک دسته ۶۰۰ نفری دیگر از ژاندارم‌ها را به خارج شهر و حدود باغشاه فرستاد و افراد بریگاد مرکزی را برای نگهداری خندق‌های اطراف شهر به همراهی ژاندارم‌ها فرستاد. ژاندارم‌ها در هنگام غروب از شهر خارج شدند، و در باغشاه و یوسف‌آباد که مقر آنها بود، آماده ایستادند؛ ولی تفنگ بی‌فشنگ به آنها داده شده بود (ملیکف، ۱۳۵۸: ۳۸). رضاخان برای مقابله با هرگونه اقدامی از سوی ژاندارم‌ها در تهران طی نامه‌ای به کلنل گلرپ، رئیس ژاندارمری، هشدار داد، کوچک‌ترین مقاومتی از سوی ژاندارمری علاوه بر آن که با تنبیه سخت مواجه خواهد شد، به معنای دخالت شخصی شما در امور داخل ایران خواهد بود و شما مسئول عواقب برادرکشی‌ها خواهید بود (قائم‌مقامی، ۱۳۵۵: ۲۳۹). محمدتقی بهار معتقد است که «شاه بود که ژاندارم‌ها و بریگاد مرکزی را وادار کرد تا در مقابل کودتا هیچ مقاومتی نکنند.» (بهار، ۱۳۵۷: ۱/ ۱۱۱). هنگام ورود کودتاجیان به پایتخت، تعدادی ژاندارم نیز آنان را همراهی می‌کردند (کاظمی، ۱۳۹۰: ۲/ ۵۸).

پس از تصرف تهران به دست قزاق‌ها، کابینه دوم سپهدار نیز سقوط کرد. در ۷ اسفند ۱۲۹۹ ش/ ۲۵ فوریه ۱۹۲۱م، احمدشاه با صدور حکمی نخست‌وزیری سیدضیاء را اعلام داشت. دولت کودتا به ریاست سیدضیاء برای مقابله با قدرت‌گیری بیشتر رضاخان و دیویزیون قزاق، به حمایت از ژاندارم‌ها پرداخت. دو افسر مهمی که نقش مهمی در اردوگاه آقابابا در قزوین و حرکت قزاق‌ها به تهران ایفا کرده بودند، پاداش گرفتند. سلطان سیاح به فرماندهی نظامی تهران و ماژور کیهان، پست وزارت جنگ را به دست آورد (غنی، ۱۳۷۷: ۲۰۶-۲۰۷). در ایالات نیز با استقرار کابینه سیدضیاء برخی از والی‌ها برکنار و بازداشت شدند و به جای آنان، افسران ژاندارمری گماشته شدند. کلنل پسیمان، والی خراسان، قوام‌السلطنه را بازداشت و به تهران فرستاد و خود کفالت خراسان را عهده‌دار شد (بهار، ۱۳۶۹: ۲۶). ماژور محمدخان درگاهی، فرمانده ژاندارمری قم، به سمت والی‌گری آن شهر منصوب و ماژور فتحعلی خان ثقفی نیز حاکم شهر سمنان شد. در کرمانشاه نیز، ماژور محمودخان پولادین والی شهر صارم‌الدوله را توقیف و به تهران فرستاد (بهار، ۱۳۵۷: ۱/ ۲۷۷). کابینه سیدضیاء‌الدین طباطبایی، اوج قدرت‌گیری ژاندارمری در کشور بود که با سقوطش این روند معکوس گشت.

۳. نتیجه‌گیری

نقش و عاملیت نیروی ژاندارمری در دو رویداد جنگ جهانی و کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹، در واقع، بازخوردی از فضای سیاسی و اجتماعی کشور در آن بازه زمانی بوده است. ژاندارم‌ها نیز که بخشی از اجتماع و تأثیر پذیرفته از تحولات کشور بودند، در این دو رویداد نقش و کنش متفاوتی را از خود بروز دادند. ژاندارمری از بدو تأسیس با دموکرات‌ها در مجلس دوم و سوم پیوند محکمی داشت. مناسبات ژاندارمری با دموکرات‌ها و نمایندگان ملت، بهره‌گیری از جوانان تحصیل کرده در کادر افسری این نیرو، و وجود افسران سوئدی که منافع استعماری در ایران نداشتند، سبب شد تا بخشی از ژاندارم‌ها در جنگ جهانی هم‌سو با ملیون در راستای استقلال کشور حرکت کنند و

علی‌رغم محدودیت منابع مالی و تجهیزات و انجسام نیروهای ملی، با دو قدرت استعماری روس و انگلستان در شمال و جنوب کشور وارد پیکار شوند. اما جنگ، موجب گشت تا ژاندارمری گروهی از افسران ملی‌گرای خود را از دست بدهد. فترت مجلس، سقوط مداوم کابینه‌ها و ناتوانی دولت‌مردان از حل بحران‌های کشور و همچنین، نفوذ انگلیسی‌ها از طریق کمیته آهن در ژاندارمری و جذب برخی از افسران این نیرو سبب شد تا نیروی ژاندارمری در براندازی دولت و جریان کودتا منفعل بماند و با عدم واکنش خود با کودتاچیان همراه و همگام شود.

منابع

- آوری، پیر. (۱۳۶۹). **تاریخ معاصر ایران**. ترجمه محمد رفیعی مهرآبادی. ج. اول. تهران: عطایی.
- آیرونساید، ادموند. (۱۳۷۳). **خاطرات سری آیرونساید**. تهران: موسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی، موسسه فرهنگی رسا.
- اتابکی، تورج. (۱۳۹۷). **ایران و جنگ جهانی اول: آوردگاه ابردولت‌ها**. ترجمه حسن افشار. تهران: نشر ماهی.
- اسناد محرمانه وزارت خارجه بریتانیا درباره قرارداد ۱۹۱۹ ایران و انگلیس**. (۱۳۶۵). ترجمه جواد شیخ‌الاسلامی. ج. اول و دوم. تهران: انتشارات کیهان.
- افسر، پرویز. (۱۳۳۲). **تاریخ ژاندارمری ایران**. قم: چاپخانه قم.
- اوکانر، فردریک. (۱۳۷۶). **خاطرات (از مشروطه تا جنگ جهانی اول)**. ترجمه حسن زنگنه. تهران: نشر شیرازه.
- بهار (ملک‌الشعرا)، محمدتقی. (۱۳۵۷). **تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران**. ج. اول. تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی با همکاری انتشارات امیرکبیر.
- بهار، مهرداد. (۱۳۶۹). **درباره قیام ژاندارمری خراسان (مجموعه اسناد و مدارک)**. تهران: انتشارات معین.
- دشتی، علی. (۱۳۵۵). **پنجاه و پنج**. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- دولت‌آبادی، یحیی. (۱۳۷۱). **حیات یحیی**. ج. دوم تا چهارم. تهران: انتشارات فردوسی.

- دیوان‌بینگی، رضاعلی. (۱۳۵۱). **سفر مهاجرت در نخستین جنگ جهانی اول**. تهران: چاپخانه بانک ملی ایران.
- ذوقی، ایرج. (۱۳۶۸). **تاریخ روابط سیاسی ایران و قدرت‌های بزرگ ۱۹۲۵-۱۹۰۰**. تهران: پازنگ.
- زینویف، ایوان الکسیویچ. (۱۳۶۲). **انقلاب مشروطیت ایران: نظرات یک دیپلمات روس**. ترجمه ابوالقاسم اعتصامی. تهران: نشر اقبال.
- سایکس، سرپرسی. (۱۳۷۰). **تاریخ ایران**. ترجمه سیدمحمدتقی فخرداعی. ج. اول و دوم. تهران: انتشارات دنیای کتاب.
- سپهر، احمدعلی. (۱۳۶۲). **ایران در جنگ بزرگ**. ج. دوم. تهران: نشر علمی.
- شوستر، ویلیام مورگان. (۱۳۸۵). **اختناق ایران**. ترجمه حسن افشار. تهران: نشر ماهی.
- شیخ‌الاسلامی، محمدجواد. (۱۳۶۸). **سیمای احمدشاه قاجار**. ج. اول. تهران: نشر گفتار.
- طوسی، ر. (۱۳۶۹). **ارتش ایران (۱۲۵۹-۱۲۸۶)**. مجموعه مقالات تاریخ معاصر ایران. ج. دوم. تهران: موسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی.
- غنی، سیروس. (۱۳۷۷). **ایران، برآمدن رضاخان، برافتادن قاجار و نقش انگلیسی‌ها**. ترجمه حسن کامشاد. تهران: انتشارات نیلوفر.
- قائم‌مقامی، جهانگیر. (۱۳۵۵). **تاریخ ژاندارمری ایران از قدیمی‌ترین ایام تا عصر حاضر**. تهران: انتشارات اداره روابط عمومی ژاندارمری شاهنشاهی.
- قائم‌مقامی، رضاقلی. (۱۳۳۳). **وقایع غرب ایران در جنگ جهانی اول: صحنه کارزار و غرش توپ‌ها**. بی‌جا: بی‌نا.
- کاتوزیان، محمدعلی همایون. (۱۳۷۲). **اقتصاد سیاسی ایران از مشروطیت تا پایان سلسله پهلوی**. ترجمه محمدرضا نفیسی و کامبیز عزیزی. تهران: نشر مرکز.
- کاظمی، باقر. (۱۳۹۰). **یادداشت‌هایی از زندگانی باقر کاظمی**. به کوشش داوود کاظمی، منصوره اتحادیه. ج. دوم. تهران: نشر تاریخ ایران.
- کتاب آبی (اسناد وزارت خارجه انگلستان). (۱۳۶۹). ترجمه احمد بشیری. ج. چهارم و پنجم، تهران: نشر نو.
- کتاب نارنجی (اسناد وزارت خارجه روسیه). (۱۳۶۶). ترجمه احمد بشیری. ج. دوم و سوم. تهران: نشر نو.
- کسروی، احمد. (۱۳۵۴). **تاریخ مشروطه ایران**، ج. یازدهم. تهران: انتشارات امیرکبیر.

- کرونین، استفانی. (۱۳۷۷). **ارتش و تشکیل حکومت پهلوی**. ترجمه غلامرضا علی بابایی. تهران: انتشارات خجسته.
- گرکه، اولریخ. (۱۳۷۷). **پیش به سوی شرق**. ترجمه پرویز صدری. ج. اول. تهران: انتشارات کتاب سیامک.
- لوسوئور، امیل. (۱۳۶۸). **نفوذ انگلیسی‌ها در ایران**. ترجمه محمدباقر احمدی ترشیزی. بی‌جا: شرکت کتاب برای همه.
- مدنی، جلال‌الدین. (۱۳۶۹). **تاریخ تحولات سیاسی و روابط خارجی ایران از انقلاب مشروطیت تا انقراض قاجاریه**. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- مکی، حسین. (۱۳۵۹). **تاریخ بیست ساله ایران**. ج. اول. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- ملایی توانی، علیرضا. (۱۳۷۸). **ایران و دولت ملی در جنگ جهانی اول**. تهران: موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
- ملیکف، ا. س. (۱۳۵۸). **استقرار دیکتاتوری رضاخان در ایران**. ترجمه سیروس ایزدی. تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی.
- مهدی‌نیا، جعفر. (۱۳۶۹). **نخست‌وزیر ایران (زندگی سیاسی سیدضیاءالدین طباطبایی)**. تهران: انتشارات پانوس.
- میرزایی، محسن. (۱۳۸۳). **تاریخچه بریگاد و دیویزون قزاق**. ج. اول. تهران: نشر علم.
- میلسپو، آرتور. (۱۳۵۶). **مأموریت آمریکایی‌ها در ایران**. ترجمه حسین ابوترابیان. تهران: انتشارات پیام.
- هوشنگ مهدوی. عبدالرضا. (۱۳۶۱). **تاریخ روابط خارجی ایران از ابتدای دوران صفویه تا پایان جنگ دوم جهانی**. تهران: امیرکبیر.
- یزدانی، سهراب. (۱۳۹۶). **کودتاهای ایران**. تهران: نشر ماهی.

References

- Afsar, P. (1953). *Iranian Gendarmerie History*, Qom: Qom Printing House (in Persian).
- Avari, P. (1990). *Contemporary History Of Iran*, translated by Mohammad Rafiei Mehrabadi, vol. First, Tehran: Atai (in Persian).
- Atabaki, T. (2017). *Iran And The First World War: The Origin of Superpowers*, translated by Hassan Afshar, Tehran: Mahi

Publishing (in Persian).

Bahar (Malek al-Shaara), M. (1978). *A Brief History Of Political Parties In Iran*, Vol. First, Tehran: Pocket Books Joint Stock Company in collaboration with Amirkabir Publishing (in Persian).

Bahar, M. (1990). *About Khorasan Gendarmerie Uprising (Collection Of Documents)*, Tehran: Moin Publications (in Persian).
Blue Book (Documents Of The Ministry Of Foreign Affairs Of England), (1990), translated by Ahmad Bashiri, vol. Fourth and fifth, Tehran: New Publishing (in Persian).

Cronin, S. (1998). *The Army And The Formation Of The Pahlavi Government*, translated by Gholamreza Ali Babaei, Tehran: Khojaste Publications (in Persian).

Dashti, A. (1976). *Fifty Five*, Tehran: Amir Kabir Publishing (in Persian).

Divanbeigi, R. (1972). *Emigration Journey During The First World War*, Tehran: Printing house of Melli Bank of Iran (in Persian).

Dolatabadi, Y. (1992). *Hayat Yahya*, Ch. Second, C. Second To Fourth, Tehran: Ferdowsi Publications (in Persian).

Gerke, U. (1998). *Towards The East*, translated by Parviz Sadri, vol. First, Tehran: Siamak Book Publications (in Persian).

Ghani, C. (1998). *Iran, The Rise Of Reza Khan, The Rise Of The Qajar And The Role Of The English*, translated by Hassan Kamshad, Tehran: Nilofer Publications (in Persian).

Hoshang Mahdavi, A.R. (1982). *The History Of Tributary Relations In Iran From The Beginning Of The Safavid Era To The End Of World War II*, Tehran: Amir Kabir Publishing (in Persian).

Ironside, E. (1994). *Memoirs Of The Ironside Series*, Tehran: Research and Cultural Studies Institute, Rasa Cultural Institute (in Persian).

Kasravi, A. (1975). *Constitutional History Of Iran*, Ch. 11th, Tehran: Amir Kabir Publications (in Persian).

- Katouzian, M.A. (1993). *Iran's Political Economy From Constitutionalism To The End Of The Pahlavi Dynasty*, translated by Mohammad Reza Nafisi and Cambyz Azizi, Tehran:markaz Publishing (in Persian).
- Kazemi, B. (2011). *Notes From The Life Of Baqir Kazemi*, by Dawood Kazemi, Mansourah Laiyan, vol. Second, Tehran: Tarikh Iran Publishing (in Persian).
- Losoor, E. (1989). *British Influence In Iran*, translated by Mohammad Baqer Ahmadi Tarshizi, Bija: Book Company for Everyone (in Persian).
- Madani, J. (1990). *The History Of Iran's Political Developments And Foreign Relations From The Constitutional Revolution To The Extinction Of The Qajar Dynasty*, Qom: Islamic Publications Office (in Persian).
- Mahdiniya, J. (1990). *The Prime Minister Of Iran (Political Life Of Seyyed Ziauddin Tabatabai)*, Tehran: Panos Publications (in Persian).
- Makki, H. (1980). *Twenty-year History Of Iran*, Vol. First, Tehran: Book Translation and Publishing Company (in Persian).
- Malikoff, A. Q (1979). *Establishment Of Reza Khan's Dictatorship In Iran*, translated by Siros Izadi, Tehran: Jibi Books Joint Stock Company (in Persian).
- Milspo, A. (1977). *Mission Of Americans In Iran*, translated by Hossein Abu Tarabian, Tehran: Payam Publications (in Persian).
- Mirzaei, M. (2004). *History Of Cossack Brigade And Division*, first edition, Vol. First, Tehran: Science (in Persian).
- Molai Tovani, A. (1999). *Iran And The National State In The First World War*, Tehran: Institute of Contemporary History of Iran (in Persian).
- O'Connor, F. (1997). *Memories (From The Constitution To The First World War)*, translated by Hassan Zanganeh, Tehran: Shirazeh Publishing (in Persian).

- Orange Book (Documents Of The Ministry Of Foreign Affairs Of Russia)*, (1987). Translated by Ahmad Bashiri, c. Second and third, Tehran: New Publication (in Persian).
- Qaim Maqami, J. (1976). *History Of Iran's Gendarmerie From The Earliest Days To The Present Day*, Tehran: Publications of the Public Relations Department of the Shahneshahi Gendarmerie (in Persian).
- Qaim Maqami, R.Q. (1954). *The events of western Iran in the First World War: the scene of the campaign and the roar of the cannons* (in Persian).
- Schuster, W.M. (2015). *Choking Iran*, Translated By Hassan Afshar, Tehran: Mahi Publishing (in Persian).
- Secret documents of the British Foreign Ministry regarding the 1919 agreement between Iran and England*, (1986). Translated by Javad Sheikh Al-Islami, vol. First and second, Tehran: Kayhan Publications (in Persian).
- Sepehr, A. (1983). *Iran In The Great War*, Ch. Second, Tehran: Scientific publication (in Persian).
- Sheikhul-Islami, M.J. (1989). *Simai Ahmad Shah Qajar*, Vol. First, Tehran: speech Publishing (in Persian).
- Sykes, S. (1991) *History Of Iran*, translated by Seyyed Mohammad Taqi Fakhr Taqi Fakhr Da'i, Vol. First and second, Tehran: Duniya Ketab Publications (in Persian).
- Tusi, R. (1990). *The Iranian Army (1286-1259)*, A Collection Of Essays On The Contemporary History Of Iran, First Edition, Vol. Second, Tehran: Research and Cultural Studies Institute (in Persian).
- Yazdani, S. (2016). *Iran's Coups*, Tehran: Mahi Publishing (in Persian).
- Zinoviev, I.A. (1983). *Iran's Constitutional Revolution: The Opinions Of A Russian Diplomat*, translated by Abolghasem Etesami,

Tehran: Iqbal Publishing (in Persian).

Zoghi, I. (1989). *The History Of Political Relations Between Iran And The Great Powers 1925-1900*, Tehran: Pazang (in Persian).